

I. CÉLKITŰZÉS, TÉMAVÁLASZTÁS

Az 1867. évi kiegyezést követően a polgárosuló Magyarország addig soha nem látott gazdasági és társadalmi fejlődésen ment keresztül. Az általános fellendülés azonban nem jellemezte az ország egész területét és lakosságát. Különösen a – mostoha természeti és archaikusabb társadalmi viszonyokkal jellemezhető – perifériák fokozatos lemaradása volt tapasztalható, amely pár évtized alatt olyan mértékűvé vált, hogy a problémák kezelése az állam elkerülhetetlen beavatkozását igényelte.

A lemaradó régiók fejlesztéséhez nyújtott állami szerepvállalás a korábbi eseti és szórványos – kampányszerű – támogatások után a századforduló körül kezdett intézményesülni. Ezek között a Földművelésügyi Minisztérium „segélyakciói” bizonyultak a leghatékonyabbnak, és a legtöbb maradandó eredményt itt érte el az állami támogatás. 1897-ben Kárpátalján, „a Kárpát hegyvidék egész láncolatára kiterjesztendő későbbi ténykedés kiindulópontját képező Bereg vármegyében” indították be a „rutén” (később hegyvidéki) akciót, majd szinte az egész hegyvidéki periférián önálló akciókat hoztak létre. 1902-ben szervezték meg a székely(földi) akciót, amelynek illetékesége fokozatosan kiterjedt Erdély magyar-, székely- és csángó-lakta területeire, később egész megyéire. A segélyakciók száma és feladatkörük fokozatosan bővült: 1913-ban már 31 megyére kiterjedő illetékességgel hat – hegyvidéki, kolozsvári és marosvásárhelyi, felvidéki, temesvári, nagyváradi – miniszteri kirendeltség működött, tevékenységük a szaktárca költségvetési indoklása szerint „nem tekinthető többé »Segélyezési actio«-nak, hanem rendes administrationalis munkásság, amennyiben ezen miniszteri kirendeltségek szolgálata nem más, mint a földművelésügyi kormányprogramnak a helyi viszonyokhoz alkalmazott formában és eszközökkel, vagyis más szóval intenzívebb végrehajtása”.

Az egyes állami akciók történetének feltárása, továbbá azok jelentőségének meghatározása eltérő mélységű és színvonalú, pedig egységben történő értékelésükhöz mindegyikük alapos megismerése lenne szükséges. Csupán a hegyvidéki akciót dolgozták fel – részben – levéltári források alapján, a többiről semmit vagy csak egyes részkérdéseket – mint pl. a székely kivándorlás vagy a (csík)tusnád(fürdő)i székely kongresszus történései – emelt látóterébe a történettudomány. E feltáratlanság eredményeképpen az összefoglaló szintézisek vagy figyelmen kívül hagyták a kirendeltségek működését, vagy annak elnagyolt értékelését, többnyire nem jelentős szerepét hangoztatták.

Jelen disszertáció a székely akció fogalmának, okainak, tevékenységének és eredményeinek első komplex monografikus összefoglalására törekszik, a nyomtatott szakirodalom, a korabeli (statisztikai) adattárak és hivatali jelentések, a kiadatlan – és elfeledett – levéltári források, valamint a korabeli sajtóanyag alapján. A feldolgozás célkitűzése volt annak bemutatása is, hogy a kormányszatnak mi a felelőssége a hátrányosabb helyzetű, lemaradó, általában a periférián található térségek támogatásában, és milyen módon és eszközökkel nyújthat állami segítséget a régiók felemeléséhez.

A dolgozat bemutatja Székelyföld gazdasági-társadalmi viszonyait a dualizmus korában, összefoglalja azokat a főbb problémákat, amelyek a térség lemaradását okozták, illetve amelyek erre reakcióként – mint pl. a kivándorlás – Székelyföld társadalmi-gazdasági válságát elmélyítették (2. fejezet).

Korábbi összefoglalók híján megkerülhetetlen volt azon társadalmi mozgalmak bemutatása, amelyek a problémák gyökereit feltárták, azokra megoldási kísérleteket vagy javaslatokat tettek, valamint az állami beavatkozás módját és mikéntjét szorgalmazták. Eltérő intenzitású és hatékonyságú működésük a korszakra végig jellemző, és kiemelkedően jelentős a szerepük abban, hogy a még oly liberális kormányzatot – korábbi felfogásával ellenkezően – az állami beavatkozás szükségességére ráébresztették/rábírták (3. fejezet).

A társadalmi mozgalmak hatására a kormányzat is hozzákezdett a leszakadóban lévő régiók felzárkóztatásához. Bár az

országgyűlés plenáris ülésein a képviselők kevés figyelmet szenteltek a székelyföldi problémáknak és egyéb fórumokon is megmaradtak a verbális lelkesedés és szándék szintjén, a végrehajtó hatalom szervei annál inkább bizonyosságot tettek kezdeményezőkézségükről és ténylegesen törekedtek fejleszteni a hegyvidéki térségeket. A szaktárcák közül kimagaslik a Földművelésügyi Minisztérium tevékenysége, amelynek liberális szellemiségű, de az agrárius-konzervatív felfogás egyes elemeitől sem elzárkózó vezetője, Darányi Ignác, majd méltó utódai (Tallián Béla, Serényi Béla) személyesen is odafigyeltek arra, hogy az agrártárca ügykörébe tartozó kérdésekben a lehetőségek figyelembevételével megkülönböztetett támogatást kapjanak az arra rászoruló régiók.

Más minisztériumok kevesebb figyelmet szenteltek Székelyföld problémáinak, de volt törekvés arra, hogy a terület fejlesztésében közreműködjenek. Legjelentősebb tevékenységet a Kereskedelemügyi Minisztérium végzett, az 1905-ben beindított ipari akció azonban a kirobbanó világháború miatt érdemleges eredményeket már nem tudott elérni. Megemlítendő még az Igazságügyi Minisztérium birtokjogi viszonyokat rendezni kívánó munkássága 1902–1909 között (4. fejezet).

A disszertáció önálló fejezetben tárja fel és értékeli a „székely akció” legszűkebb fogalma alatt értelmezett FM székelyföldi (erdélyrészi) miniszteri kirendeltségének hivatali működését, tevékenységi köreit és az elért eredményeit (5. fejezet).

II. ANYAGGYŰJTÉS, KUTATÁSI MÓDSZEREK

Az állami akciókra, azon belül pedig a székely akcióra vonatkozó összefoglaló feldolgozás nem készült. A modern szakirodalom csak bizonyos kérdések tisztázására/bemutatására vállalkozott: a hegyvidéki akció történetének feltárására (különösen BOTLIK JÓZSEF), a székely kivándorlás és a székely akció egyik közvetlen előzményének számító 1902. évi tusnádi

kongresszus történéseinek – részbeni – elemzésére (EGYED ÁKOS, GIDÓ CSABA, KÁNYA JÓZSEF), a székelyföldi kirendeltség bizonyos tevékenységeinek ismertetésére (RÓTH ANDRÁS LAJOS), a székely közbirtokosság (GARDA DEZSÓ), a szövetkezeti mozgalom (BALÁZSI DÉNES) feldolgozására. A disszertáció számos érintkező témájú egyéb munka eredményeit és adatait is hasznosította (kiemelkedő személyekről, mint pl. Darányi Ignác, Bethlen István, Gidófalvy István stb.; a földművelésügyi szakigazgatásról, más intézményekről, pl. a Székelyföldi Iparmúzeumról stb.).

A téma feldolgozásához sokkal jelentősebb mennyiségű információt szolgáltattak a korabeli (röp)iratok, sajtócikkek, ezek mennyisége oly nagy, hogy már a korszakban önálló repertóriumot (1904) állítottak össze a székelykérdés irodalmáról. Ugyancsak hiánypótló ismereteket nyújtottak a sajtóorgánumok a székelyföldi (erdélyrészi) kirendeltség tevékenységéről, a feldolgozásban különös hangsúlyt kaptak a székelyföldi hírlapok (mindenekelőtt a *Székely Világ*, továbbá: *Csíki Lapok*, *Maros-Torda*, *Szabadság*, *Székely Ellenzék*, *Székelyföld*, *Székely Lapok*, *Udvarhelyi Híradó*).

Jelentős forrásul szolgáltak a dualizmus kori adminisztráció statisztikai összefoglalói és különféle hivatalos jelentései. Az Országos Statisztikai Hivatalnak a kivándorlásra, a mezőgazdasági és kereskedelmi viszonyokra vonatkozó kiadványai számos, máshonnan nem pótolható vagy megszerezhető adatot nyújtottak. A hivatalos jelentések közül a kormányzat – ezen belül a Földművelésügyi Minisztérium –, a hegyvidéki és a székelyföldi akciók, a székely megyék alispánjainak, valamint a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara éves/időszakos jelentéseit is hasznosította a disszertáció.

A nyomtatott források egy része a hazai könyvtárakban nem (teljes körűen) volt elérhető, ezért a kutatómunka részben a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban (székely közgyűlések jegyzőkönyvei, sajtókiadványok) folyt.

A törvényhozásban folyó tevékenységre a korszak (1896–1915) országgyűlési iratai, így a képviselőházi naplók, az állami költségvetés és annak indoklása szolgáltak forrásul.

E téma szempontjából is jelentős és eddig szinte kiaknázatlan forrásegyüttest őriz a Magyar Országos Levéltár. A disszertáció a Miniszterelnökség, a Földművelésügyi Minisztérium és a Kereskedelemügyi Minisztérium – sajnos a hivatali selejtezés vagy a háborús pusztítások miatt sokszor csak töredékes – iratanyagát is hasznosítja.

III. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK (TÉZISEK)

1. A disszertáció meghatározza az ez idáig bizonytalan módon használt „székely akció” fogalmát és tartalmi mélységeit annak mentén, hogy mely állami/társadalmi intézmények vagy szervezetek tevékenységét sorolták a székelység helyzetének javítására irányuló akcióban való részvételhez.

A „székely akció” (1) *legtágabb értelemben* mindazon társadalmi és állami tevékenységek összességét jelenti, amelyek a XIX. század végétől a székelység helyzetének javítására körvonalazódtak. (2) *Tágabb értelemben* az akció mindazon *állami* – tehát kormányzati és törvényhozói – intézkedések együttesét jelenti, amelyek a különböző (a földművelés-, a kereskedelem- és az igazságügyi) minisztériumok, valamint a törvényhozás részéről születtek a régió felzárkóztatása érdekében, elsősorban az 1902. évi tusnádi kongresszus határozatainak megvalósítására. A fogalom (3) *szűk értelmében* a kormányzat (a szaktárcák) intézkedéseit és tevékenységeit fedi, míg (4) a korabeli közvélemény a székely akciót *elsősorban* az agrártárca külhivatalának, a székelyföldi miniszteri kirendeltségnek a tevékenységével azonosította.

2. A székely akció szükségességét a régió gazdasági, különösen termelési-értékesítési stagnálása és a hagyományos életmód beszűkülése, nagy hangsúllyal a liberális gazdaságpolitika intéz-

kedéseinek (a székelyföldi viszonyokra nehezen alkalmazható birtokrendezési törvények, különösen az erdőtörvény, tagosítás és arányosítás) hatásai alapozták meg. A problémákat összefoglalóan megragadó „székelykérdés” korabeli, a századfordulón virágkorát élő irodalmának és publicisztikájának visszatérő témája volt a hanyatló székely gazdasági állapotok – az egyoldalú és önellátó földművelési rendszer, az extenzív állattenyésztés, a gazdasági konzervativizmus, a székely kisipar válsága – bemutatása.

3. A közvélemény Romániába, majd a XX. század elejétől Észak-Amerikába irányuló nagyarányú székely kivándorlás és romániai munkavállalás nyomán figyelt fel a régió megoldatlan problémáira. A disszertáció a leginkább feltárt székely kivándorlás bőséges szakirodalmának felhasználásával, valamint a korabeli publicisztika és a statisztikai adatok alapján a kutatók összegzésére törekszik, megállapítva, hogy 1880–1913 között mintegy 60 000 kivándorló hagyta el Székelyföldet, a csúcspontot az 1904–1907 és az 1912–1913 közötti évek jelentették.

4. A régió egységes állami fejlesztési programját az 1870-es évektől kibontakozó és a századfordulón kiteljesedő társadalmi mozgalom előzte meg.

A disszertáció meghatározza a társadalmi mozgalom főbb csomópontjait, bemutatja – korábbi feldolgozások híján – a székely társaságok tevékenységét és nagy hangsúllyal az anyatársaságnak nevezett Marosvásárhelyi Székely Társaság működését, szervező körútjait. Részletesen – levéltári források bevonásával – ismerteti a szakirodalom szerint is kiemelkedő jelentőségű 1902. évi első tusnádi székely kongresszus történetét, amelynek határozatai a térség átfogó fejlesztési javaslatgyűjteményét jelentették, azt dokumentálva, hogy a székelykérdés nemzeti ügy, megoldása szervezést, állami és társadalmi összefogást igényel.

A társadalmi mozgalom gyűjtőtáborát a Székely Társaságok Szövetsége jelentette 1904-től, amely a magyar kormányok

nemzetiségi politikájával elégedetlen, főleg nemzeti érzelmű, középosztálybeli értelmiségieket tömörítette. A szövetség tevékenysége 1907-től egyre inkább a szórványmagyarság támogatására koncentrált. A társadalmi önszerveződés és mozgalom – mellőzöttsége ellenére – a világháborúig jelen volt a közéletben; a szinte minden évben megszervezett székely kongresszusok és közgyűlések Székelyföld gazdasági és kulturális helyzetét tárgyalták meg.

5. A székelyföldi országgyűlési képviselők parlamenti és azon kívüli (társadalmi) tevékenységét vizsgálva az állapítható meg, hogy az egész korszakot tekintve nem képviselték ténylegesen és hatékonyan választóik regionális érdekeit. Ugyanakkor a székelykérdést támogató politikusok körében az 1896–1910 közötti időszakban körvonalazódott egyfajta székely lobb, a kérdést politikai állástól függetlenül támogatók csoportja. Ebben az időszakban voltak Székelyföld problémáit vagy éppen a székelyföldi kirendeltséget érintő hozzászólások a plenáris üléseken, bár ezek inkább csak az ellenzék soraiból, interpellációk és indítványok formájában hangoztak el.

Ennek fényében különös jelentőségű az akkor frissen megválasztott képviselők – a székelykérdés megoldására irányuló első átfogó jellegű javaslatgyűjteménynek tekinthető – 1897. évi emlékirata, amely a történetírók előtt elfeledetté vált, ezért a disszertáció részletes ismertetésén túl annak teljes szövegű közzlésére is szükség lenne.

6. Átfogó és egységes gazdaságfejlesztő programot – a liberális gazdaságpolitika értékeit figyelembe véve – Darányi Ignác (1895–1903 és 1906–1910 közötti) földművelésügyi miniszter indított a leszakadó, gazdaságilag elmaradott térségek központi erőforrásból, állami támogatással, de az önsegélyezésen, a belső kezdeményező- és vállalkozókedven, valamint a saját munkán alapuló fejlesztésére. A Földművelésügyi Minisztérium ezen egységes felfogásának és koncepciójának jegyében előbb 1897-től Kárpátalján, 1902-ben Székelyföldön, majd – a két működő kirendeltség sikerei által is ösztönözve – 1908-tól Felvidéken és

Erdélyben, 1913-tól Bánátban is megszervezték a miniszteri kirendeltségeket, amelyek a korábbi „népsegítő akciókból” középfokú szakhivatalokká fejlődtek. Téves tehát az a nézet, hogy az újabb kirendeltségeket – így már a székelyföldit is – csupán a korábban létrehozott(ak) működési sikerein felbuzdulva indította útjukra a kormányzat.

Az akció tevékenysége jelentősen beszűkült a világháború, majd Erdély román megszállása idején. A kirendeltségek 1919 végén mindenütt beszüntették működésüket.

7. A székelyföldi miniszteri kirendeltség létrehozásáról Darányi Ignác földművelésügyi miniszter a miniszterelnökkel előre egyeztetett, majd 1902. április 30-án a Minisztertanács a hivatal 1902. június 1-jei hatállyal történő felállításáról döntött. Sándor Jánost, több megye főispánját nevezték ki kormánybiztosnak. Az állami segélyakció lebonyolítására és irányelveire ő tett javaslatokat, a gyakorlati (adminisztratív) tevékenységet az irányítása alatt álló kirendeltségi hivatal végezte. A kirendeltség nemcsak egyszerű végrehajtó szerve, hanem döntési joggal és önálló mozgástérrel rendelkező hivatala volt a minisztériumnak Székelyföldön, bár egyes – különösen a személyi és pénzügyi – ügyekben a minisztérium jóváhagyását kellett kérnie.

8. A székelyföldi kirendeltség a tényleges működését csak a tusnádi székely kongresszus megrendezése után kezdte meg. Dr. Koós Mihály, aki a kezdetektől a kirendeltségen dolgozott, sőt 1904-től annak vezetője lett, a kongresszus határozati javaslatait alapul véve és elemezve, saját véleményével kiegészítve készítette el a hivatal munkatervét (*Jelentés vizeki Tallián Béla v. b. t. t. m. kir. földművelési miniszter ő méltóságához a tusnádi székely kongresszusnak a földművelésügyi minisztérium ügykörét érintő határozatairól és a székelyföldi földművelő nép gazdasági felsegítésére irányuló javaslatok*). A 27 íves alapdokumentum teljesen ismeretlen maradt a történeti szakírók előtt, ezért már 2004-ben, a székelyföldi kirendeltség későbbi éves/időszakos jelentéseinek teljes szövegű közzétételével együtt – a székely akció történetét feldolgozó sorozat első köteteként – megjelent.

9. Az eddig figyelmen kívül hagyott állami költségvetés elemzése szerint az állami kiadások átlagosan 5%-át jelentő agrárbüdzsén belül az állami (segély)akciók feladatainak végrehajtásához biztosított keretösszeg folyamatosan emelkedett, és ezen belül a székelyföldi (erdélyrészi) kirendeltség működési költségei is nőttek, majd stabilizálódtak. Mindennek fényében kijelenthető, hogy a minisztérium a tárca időnként arányaiban csökkenő állami költségvetése és folyamatosan növekvő hiánya ellenére a perifériákon megindított állami akcióinak költségeit nem csökkentette arányosan, hanem inkább növelte is. Mindez - nem számítva itt most a növekvő illetékesség miatt adódó nagyobb kiadási igényt - a tárca állami akciók iránti fokozott figyelmét jelenthette.

10. A könyvészeti és levéltári adatok feltárása lehetővé tette a kirendeltség munkatársai teljes személyi adattárának összeállítását, amely alapul szolgálhat további karriertörténetek elkészítéséhez. Az akció illetékességének - és változásának - pontos meghatározása alapján elkészült térképvázlatok vizuálisan is hangsúlyozzák az állami akciók országos jelentőségét.

11. A disszertáció a levéltári források bevonásával tárja fel a székelyföldi (erdélyrészi) miniszteri kirendeltség hivataltörténetét: a felállítást, a fogadtatást, a társadalmi támogatottságot, a miniszteriális irányítást és a helyi, székelyföldi vezetést.

Az 1904. évi munkaterv, a kirendeltségi és tárcajelentések, valamint a levéltári források összevetésével a kirendeltség gazdaságfejlesztő politikája, annak változása, sőt egyes hangsúlyeltolódások (a szórványmagyarság gazdasági támogatása, kifejezetten a mezőgazdaság fejlesztése) ismerhetők meg.

A hivatal az egyszerű anyagi segítségnyújtáson kívül a térség önerejéből történő talpra állítását szolgálta a jövedelmező intézmények és gazdasági rendszer meghonosításával, a társadalmi önsegélyezésre és kezdeményezésre is számítva.

Az akció feladatkörök szerinti bontásával - amely a kirendeltség sokirányú tevékenységét is hűen tükrözi - a résztvevők általános bemutatása, egyes témákban a rendelkez-

zésre álló források (alispáni jelentések, levéltári anyag és sajtó) adatai alapján megyei szintű részletezése is lehetséges volt. A székely (erdélyrészi) akció tevékenysége során a mezőgazdaság belterjesebbé tételére és az állattenyésztésen alapuló gazdálkodási rendszer meghonosítására, valamint a falusi társadalom megszervezésére fordított nagy hangsúlyt. A gazdasági ismeretek gyarapítása és a népkönyvtári hálózat fejlesztése mellett a kirendeltség nagy sikert ért el a rendszeres legelőgazdálkodás és a vízrendezés terén: így a Magyarországon először végzett szervezett legelőjavításoknak köszönhetően javult az állatállomány eltartásának lehetősége, és számos mezőgazdasági kísérletre is sor került (szőrfűpusztítás, műtrágyahasználat). A szőlőterületek felújítása, a gyümölcstermelés és zöldségtermelés mellett a háziipar, a tejgazdálkodás és a méhészet fejlesztésével az akció bővítette a megélhetés lehetőségeit. 1909-ig a kivándorlás ellensúlyozására munkásközvetítő tevékenységet is végzett az akció, 1905-ig bányászattal, iparral, fürdőüggyel és az infrastruktúra fejlesztésével is foglalkozott.

Az akció hosszú távon hozzájárult a fejlettebb gazdasági kultúra elterjedéséhez, a székelyföldi közöny és idegenkedés leküzdéséhez, valamint a helyi lakosság szemléletváltozásához. A kortársak is méltányolták, hogy a kirendeltség következetesége folytán „nagy, messze jövőre kiható” eredményeket tudott felmutatni: „(a gazdaközösség)... létalapját ... kiépítette, megélhetési forrásait kinyitotta, mert utat-módot mutatott a hasznos munkálkodásra, megtanította népünket önmagáért és a haza boldogulásáért dolgozni... Az elhagyott faluba életet, munkakedvet vitt és a reményt vesztett nép megtudta, hogy a megélhetés feltételeit itthon önmaga is megszerezheti, megtalálhatja.”

12. A disszertáció a kormányzati székely akció keretében más minisztériumok tevékenységét is feltárta. A Kereskedelemügyi Minisztérium az 1880-as évektől alkalomszerűen, 1901-től szélesebb iparfejlesztési rendszer keretében támogatta a székely háziipart, kisipart, gyáriipart és iparosoktatást. Az 1905. évi programtervezet – az 1913-ban kinevezett iparfejlesztési biztos

tevékenységével – csak töredékesen valósult meg az első világháborúig. Az Igazságügyi Minisztérium 1906-ban székelyföldi szakosztályt állított fel, amely 1908-ra a birtokrendezésre és telekkönyvezés helyesbítésére szükséges intézkedéseket előkészítette. A többi tárca együttműködésére vagy a székely akcióban való részvételére nem került sor.

A dolgozat megállapításai alapján megvonható a székely akció történetének általános következtetése is: a gazdasági és – az ebből fakadó – társadalmi problémák felismerése és orvoslása egyaránt igényli a társadalmi és politikai erők odafigyelését, helyzetfelismerését, problémamegoldását és nem utolsósorban tartós együttműködését, oly módon, hogy az adott politikai keretben a személyes, regionális és országos érdekek kölcsönösen, egymásra tekintettel és egymást segítve jussanak érvényre.

IV. PUBLIKÁCIÓK

A nemzeti jövedelemszámítás magyar módszeréről. *Ezredforduló–századforduló–hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére.* Szerk.: ÚJVÁRY ZSUZSANNA. Piliscsaba, 2001. 245–267.

A székely akció előzménye és története. *Székelyföld*, 6. (2002) 6:62–91.

A székely akció. *A kulturális térségek szerepe a regionális fejlődésben.* Csíkszereda, 2002. 327–342.

A székelyföldi (erdélyrészi) kirendeltség tevékenységéről (1902–1920). *Magyar kisebbség*, 8. (2003) 2–3:82–92.

A székely akció története. I. Források, 1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések. Cartofil, Bp., 2004. 502 p.

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

BALATON PETRA

A SZÉKELY AKCIÓ TÖRTÉNETE, 1902-1914

ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁS
SZÉKELYFÖLD FELZÁRKÓZTATÁSÁRA

DE Bölcsészettudományi Kar
2006

